

RAS ŞAMRADA BULUNAN ÇİVİ YAZISI VESİKALARININ KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Prof. Dr. B. LANDSBERGER

Sümeroloji Profesörü

Yüz yıl önceye kadar umumî düşünüş bütün sanatların Fenikeliler tarafından icad edilmiş olduğu merkezinde idi. Yalnız bununla kalmayıp dünyanın meydana gelişi hakkındaki bazı bilgilerle insanların efsanevi tarihlerinin Yunanlılara Fenikeliler vasıtasıyla geçtiği de söylenirdi. Mısır dilinin ve çivi yazısının çözülmesiyle Fenikelilerin bu şöhreti hayli karardı. Fakat Fenikelilerin kazançlarından olup münakaşa götürmeyen bir şey vardır ki oda Yunanlılara yazıyı öğretmiş bulunmalarıdır. Yunanlılar Fenikelilerden yalnız yazı tekniğini alıp ta manevi kültürlerini tanımamış ve bunlardan hız almamış olsalardı bu hal bizim başka- ca yazı kabulü meselesinde edindiğimiz tecrübelerle tezat teşkil ederdi. Fakat Fenikelilerin fikrî mahsulleri hakkındaki vukufumuz daha son zamanlara kadar o derece azdı ki Fenike liman şehirlerindeki rahip ve bilginlerin Yunanlılara tesiri hakkında heman hiç bir şey söyleyemiyorduk. Aynı şekilde İsraililerin o kadar yüksek bir harsa sahip olan komşu kavimlerin manevi kültürlerinin ne dereceye kadar tesiri altında kaldıkları meselesi de aydınlatılmamıştı.

Yakın zamana gelinceye kadar Fenikeliler hakkındaki bilgileri Biblos'lu Philo'nun İsa'dan sonra 100 yıllarında yazdığı eserin hıristiyan muharrirleri tarafından yapılmış hulâsalardan ibaret olan bulanık bir kaynaktan ediniyorduk. Philo verdiği malûmatın çok eski bir Fenike yazısına borçlu olduğunu bildirmesine rağmen rivayetlerinin (tabiatıyla kısmen haklı olarak) Fenikelilere ait olduğu şüphe ile karşılanıyor, bunların Yunan mitolojisiyle felsefenin belki de Tevratın tesiriyle bozulmuş Fenike inanışlarını aksettirdiği zannediliyordu.

Son zamanlarda ele geçen eşsiz bir buluntu dolayısıyla eski Fenikelilerin düşünce âlemi açılmıştır: Fransız arkeoloğu Schaeffer'in 1929-1939 da (Lazkiye'nin 12 kilometre şimalinde, Hatay'ın 40 kilometre cenubunda bulunan) Ras—Şamra hüyükünde yaptığı kazılarda meydana çıkarılan, yalnız 25 yazı işaretinden ibaret olup o vakte kadar tanınmayan bir çivi yazısıyla yazılmış bulunan tablet arşivi meseleyi aydınlatmıştır. Daba 1930 yılında bu alfabe, bilhassa Alman müdekkiki Hans Bauer'in keskin zekâsıyla çözülmüştü. Tabletlerin çoğu kenancanın eski bir tekâmül seviyesini teşkil eden fakat akatça ile de çok benzerliği olan Samî bir lehçe ile yazılmıştır. Tabletlerin yalnız az bir kısmı buluntu yeri sekenesinin bir kısmı tarafından konuşulmakta olad Subar veya Hurri dilile yazılmıştı.

Ras-Şamra höyüğünün İsadan önce 1850 yıllarındanberi çivi yazısı kaynaklarında bilinen Ugarit limanı olduğu anlaşıldı. Ugarit serveti bilhassa Kıbrıs ve Anadolu'dan yapılan ithalattan ileri gelirdi, herkeste, at, purpur boyası buradan, bir taraftan Halebe, diğer taraftan cenubi Fenike limanlarına ve Mısıra sevk edilirdi.

1400 yıllarından az sonraya irca ettiğimiz Ugarit çivi yazılarının tertip edildiği çağlarda Ugarit, merkezi Urfa ile Mardin arasında olması icap eden ve dili yukarıda geçen hurrice olan Mitanni devletinin bir tâbi devleti idi.

Ras-Şamra'da bulunan metinlerin en mühimleri dört destan şiidir. Bunların ikisi tanrıların tarihini (birbirleriyle harplerini, tanrı nesillerinin teakubunu, en eski zamanlara irca edilen mabedlerin yapılması ve süslenmesini) diğer ikisi ise şehirler kuran, insanlara âdap ve medeniyetin feyizlerini getiren, yarı ilah kahramanları anlatıyor.

Ugarit'in tanrılar ailesinin bir hadde kadar yerli karakter göstermesine ve hattâ Yunanlılarda efsanevî bir şöhreti olan Safon dağının (Mons Casius), Ugarit'in yanı başında bu tanrıların olimp'i olmasına rağmen dört destanın ihtiva ettiği mit ve efsane motiflerini kayıtsız şartsız eski Fenikeye ait şeyler sayabiliriz. Zira Bibloslu Philonun naklettiği en eski çağlara ait mit ve efsaneler, açıkça Ugarit destanlarının ihtiva ettiği dinî fikirlerin tekâmülünü göstermektedir; Fenike limanları arasında egemenliği elde tutan Sidon'un kadim kralı Kret, Ugarit destanlarının birinde tebcil edilmektedir. (Her ne kadar tamamiyle anlaşılmamış ise de) bu şiirlerin muhtevasını Philo'nun rivayetleriyle birleştirtirmekle (takriben İsa'dan önce 900-800 yıllarında Fenikenin yükseliş devrine ait Sidon rahipleri ile yazıcılarının inanış ve düşünceleri hakkında az çok bir fikir edinebiliriz.

Ugarit tanrılarının adları geç zamanlardaki Fenike tanrı adlarının aynıdır; (Ugarit rahiplerine herhalde Hurriler vasıtasıyla geçmiş olması icabeden ve Sümer adı taşıyan ay tanrısının karısı Nikkal bir yana bırakılacak olursa) bu adların hemen hepsi samîdir. Fakat dinî ve efsanevî şiirlerde hakim olan motifler katiyen samî asıldan değildirler. Bunların bir kısmı, umumiyetle önasyada olduğu gibi, meselâ tanrıların boğa şekli, bunların fırtına sağanağında tecellisi, kutsal taş ve ağaçlarda tebcili, yeşilliğin ortadan kalkması ve tekrar çıkması ile ölüp tekrar dirilmesi gibi Suriye-Filistin'in en eski yerli mahsullerinden, mitolojik diğer bir kısım âlimane mesai mahsulü olup Hurriler vasıtasıyla inkişaf ettirilmiş Sümer tasavvurlarından, tarihi bakımdan en mühim olan üçüncü kısım ise Fenike şehirlerinin yazı bilginleri mektebinin malı bulunan Fenikelilere has olandan ibarettir.

Nümune olmak üzere arzedeceğim aşağıki şekli tanrılar nesil silsilesi ile bunlara tevafuk edip Sümer menşeyinden gelen, Hurrilerle Fenikeliler tarafından inkişaf ettirilmiş bulunan ve nihayet Yunanlılar tara-

fından kabul edilmiş olan dünya devirlerini gösterir: Bu üç neslin en eskisi hepsinde de gök tanrısı ile temsil edilmektedir. İkinci nesilden üçüncüye geçiş Ugarit destanında mevcuttur. Bu akideyi şu cedvelle tavzih edelim:

	<u>Sümer-Babil</u>	<u>Hurri</u>	<u>Fenike</u>	<u>Yunan</u>
1.	Anu	Anu	Be'elsamem ¹	Uranos
2.	Enlil	Kumarbi	El	Kronos
3.	Marduk	Teşup	Ba'al	Zeus

Tanrılar hakimiyetinin birinci neslinden ikincisine geçidi anlatan milter, bu hususta Hurri miti mevcut olduğu için bilhassa dikkate sayandır. Forrer bunun orijinalini değil etice tercümesini keşfetmiş; Güterbock, Forrer'in tercümesini tashih etmiştir. Forrer bu mit'in Yunanlılar tarafından iktibas edildiğine işaret etmiştir.

Muhtevası şöyledir: Gök tanrısı Anu'nun tenasüli kuvvetini mahvetmek ve bu suretle genç tanrılar neslinin zaferini temin etmek için Kumarbi Anu'nun erkeklik uzvunu ısırır; Anu'nun alaylı alaylı gülmesi üzerine Kumarbi elde ettiği ganimeti tükürüp atar, bu yere düşer, yeri semeredar eder ve bu yüzden Dicle ırmağı hasil olur.

Fenikelilerde El, babası olan gök tanrısının erkeklik uzvunu koparır, akan kanlardan kaynaklar ve ırmaklar hasil olur; Heziod'un rivayetinde Kronos babası Uranos'u erkeklikten mahrum eder; bundan akan kan yeri semeredar eder, bu suretle intikam ilâheleriyle diğer tanrı gurupları ortaya çıkıyor.

Böylece Hurri'lere ait mit'in Fenikeliler vasıtasıyla Yunanlılara geldiği ispat edilmiş olduğuna göre şu sualler akla gelir: Acaba tek bir motif mi dolaşarak Yunanlılara gelmiştir? Yoksa Yunanlılar Fenike inanışlarından esaslıca müteessir olmuşlar mıdır? Bu noktayı ikinci sual anlamında mütalâa etmek isterim: Yunan mitolojisini imgelemin tam bir oyuncuğu olmaktan çıkarak evrenin oluşu, tanrılar ve insanların tarihi, medeniyetin teşekkülünü izah eden bilim suretinde geliştirmiş olan Heziod ya doğrudan doğruya yahut bilvasıta bir Fenike bilgininden hız almış olmalıdır. Fenikelilerde evrenin yaradılışı (Cozmognie), tanrıların meydana gelişi (Théogonie) ve kahramanlar devrinin hikâyelerinden maksat ve gaye bütün şeylerin menşeyini aydınlatmaktır. Aynı maksat Heziod'un eserlerinin de merkezini teşkil eder. Tanrı şekli almış olan "Hakikat," ve "Adalet," gibi mücerret tasavvurlar her iki doktrinde Panteon'u zenginleştirirler; yine her iki doktrinde sosyal müesseselerin nasıl meydana çıktığı esas noktayı teşkil eder.

Fenikelilerdeki kâinatın zuhuru Sümerlerinkinden ayrılık gösterir. Sümer inanışına göre "homogen," olan hareketsiz su bütün eşyanın ilk-öz (esas) ünü getirmektedir. Fenikelilerde, belki de Mısırlılardan müte-

¹ Samemrumos (en yüksek gök) dahi denir.

essir olarak, kaos ile rüzgâr dünyanın ilköz başlangıcını teşkil eder. Bunların birbirine temasıyla, muşahhas ölüm olup, kendi kendini semedar etmek suretiyle canlı mahlûkatın znhuruna sebep olan ve mütefessih bir maddeden ibaret bulunan "mot,, husule geliyor.

Ugarit destanında Ba'al Mot'a karşı harp eder. Ba'al mağlup olur; öldürüldükten sonra nebatlar da ölürler. Canlı mahlûkların tenasülî kuvveti yok olur. Ba'alın hemşiresi kardeşinin intikamını alır: Mot dövülerek öldürülüp bir orakla parçalanır, kürekle karılır, yakılır, üğütülür, tarlaya serpilir. Fakat buna rağmen, Ba'al nasıl tekrar dirildi ise Mot ta ertesi yıl tekrar dirilecektir. Burada, Önasyada mevcut olan nebat tanrılarının her yıl ölecek tekrar dirilmeleri suretindeki mit'in umumileşmiş ve derinleşmiş bir dualizm halini aldığını görüyoruz ki buna göre ilköz çağın muhtelif elemanları bir düziye müessir olmakta ve bir düziye hayat elemanları tarafından yeniden mağlûp edilmektedirler. Bu inanışa göre yeni hayat ancak ölüm yoluyla husule gelebilir.

Ölüm maddesinin (hiç olmazsa görünüşe göre) hayatın menşei oluşu düşüncesinin başka kavimler tarafından alınmamış olmasına mukabil ilköz kaos ile rüzgârı tevratin kâinatın yaratılışı rivayetinde görüyoruz; her halde İsa'dan önce 500 yıllarında şimdiki şeklini almış olması icap eden bu rivayet eski şekillerin teksif edilmiş bir hülâsası olmalıdır. Burada dahi Fenikelilerin tesiri bu tek motife bağlı kalmamıştır. Yahvist adını verdiğimiz büyük şair ve mütefekkir (takriben İsadın önce 850) kadim çağ tarihine şekil verirken Fenikelilerden muhtelif suretlerde mütessir olmuştur. Rivayetlerinin büyük bir kısmında tanrıyı insan suretinde tasvir ettiğinden, sonradan sansürün kurbanı olmuştur. Meselâ Ugarit destanında okuduğumuz tanrıların oğulları tabiri Tevratda da beşeri kadın arayanların rivayeti suretinde geçmektedir. Fakat Musa'nın birinci kitabında (Genesis) yazılmış olan tekniğin menşei (çiftçilik, demircilik, üzüm bağcılığı) hakkındaki kısım Fenikelilerin efsane hazinesinin köylü komşularına ne kadar müessir olduğunu açıkça göstermektedir.

Komşularının İsraililer üzerindeki tesirini tahlil ederken bunları üçe ayırmalıyız: Yayılmış olan bazı tasavvurlar okadar kökleşmiş ve o kadar tabii bir şekil almıştı ki bütün reformlara rağmen bunları dinden çıkarmağa imkân olmamıştır. Tanrının boğa şeklinde yahut sağanakta tasviri bu meyandadır. Beni İsrail dini için mühim olan ikinci hususiyet, İbranilerin komşu kavimlerden kendilerini ayırmak arzusu ile tabiat kültürüne karşı yaptıkları mücadeledir (menfi tesir); Motif ve düşüncelerden ibaret üçüncü bir kompteks de İsraililerin (Fenike ve Babil) yazı bilginleri vasıtasıyla geçmiş olanyüksek bir görüş ve hikmetin nüfuzundan kurtulamamasından meydana gelmiştir. Bunlar en eski zamanlara raci destanlar olduğu gibi aynı zamanda bir takım hikmet kelimeleridir. Peygamberlerin hararetle savaştıkları diğer inanışlar arasında, birçok halk âdetleriyle karışmış olup kısaca karakterize ettiği-

miz tanrıların ölmeleri ve tekrar dirilmeleri keyfiyeti de vardır. Bu inanışın Fenikeliler tarafında felsefi olarak nasıl şekillendirildiğini gördük. Ölüm vasıtasıyla yeni hayatın meydana geldiği hakkındaki fikir bütün bu mücadelelere rağmen Yahudilerde gizli gizli yaşamakta devam etmiş olmalıdır. Bunun hıristiyanlıkta birdenbire çok büyük bir kuvvetle fışkırdığını görüyoruz. Bu inanışa göre ilâhi bir varlık insanlar uğrunda ölmekte ve o suretle yeni bir hayata ermektedir.

Bu misalde kültürel iktibaslarla tesirlerde madde, şekil ve muhtevayı birbirinden dikkatle ayırmak zarureti bilhassa açık olarak kendini göstermektedir. Çok defa yalnız maddeden ibaret olan bir motif, ekseriya yalnız bir düşünüş şekli, bir düziye yeni ide muhtevasiyle dolduruluyor ve bir düziye yeniden veludiyetini gösteriyor. Şu suretle zahiren manevî bir malın iktibası ekseriya zafî düşünüşe ve şekillendirmeye ilham vasıtası oluyor. Fakat cihan tarihinin tekâmülünün mütalesası noktasında, şayet biz böylece aynı nüveden bir düziye yeni filiz ve meyvelerin çıktığını iepat etmiş olmakla iktifa edecek olursak netice, dünyanın bütün fikri servetinin menşelerden ve ön kademelerden husule geldiği suretindeki telakkiye nisbetle, belki daha zengin olur.

Almancadan çeviren

Dr. Şükrü AKKAYA

Alman Dili ve Edebiyatı Doçenti

KISA BİBLİYOGRAFYA

Fenikeliler ve kültürleri hakkında:

Edward Meyer, Geschichte des Altertums, ikinci cilt ikinci kısım s. 61—177. İkinci basılış, 1931.

G. Contenau, La Civilisation Phénicienne, ikinci basılış, 1939.

O. Fissfeld, Phoiniker (ve) Phoinikia makaleleri, Pauly-Wissovva, Real-Encyclopaedie der classischen Altertums Wissenschaft, 39. cilt s. 350—380, 1941.

Biblos'lu Philo hakkında:

C. Clemen, Die phönikische Religion nach Philo von Byblos. Leipzig 1939.

Ugarit hafriyatı hakkında:

Syria mecmuasında 1929 dan itibaren C. F. A. Schaefferin devamlı raporları neşredilmiştir. Ugarit'te bulunmuş olan çivi yazılı tabletleri aynı mecmuada *Ch. Virolleaud* tarafından neşredilmiş ve aynı muharrir tarafından ilk terceme tecrübeleri verilmiştir. Bu metinlerin filolojik izahlarında H. L. Ginsberg ve A. Götze, din tarihi meseleleriyle T. H. Gaster ve W. F. Allbright meşgul olmuşlardır.

C. F. A. Schaefferin Ugaritica, Paris 1939 adlı kitabında buluntular

hakkında mufassal malûmat ve 1938 e kadar intişar etmiş olan eserlerin tamam bir bibliyoğrafyası vardır.

Fenike edebiyatının Ahdı Atik'a tesiri hakkında:

R. Dussaud, Les Découvertes de Ras Shamra et L'Ancien Testament, 1939.

Fenikelilerin Yunan dinine kuvvetli bir nüfuzu olduğu hakkında:

O. Geruppe, Die griechischen Culte und Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen, 1887. (Makale muharriri tarafından bu kitabı görmek mümkün olmamıştır.)

Fenikelilerin tanrıları doktrininin Hesiod'a tesiri hakkında:

F. Dornseiff, Altorientalisches in Hesiods Theogonie, L'Antiquité Classique, 6. yıl, s. 231—258. 1937. (Bu makale de muharririn eline geçmemiştir.) Aynı konu üzerinde nihayet, O. Eissfeldt, Ras-Schamra und Sanchunjaton, 1939.

Gök tanrısı ve Kumarbi'nin mücadelesi hakkındaki Hurri mitosu E. Forrer tarafından keşfedilip Melanges Cumont, s. 687 ve müteakip sahifelerde (1937) de neşredilmiştir. Bu makalede ilk olarak Hurri efsanesi ve Hesiod'un naklettiği Yunan efsanesi mukayese edilmiştir. Hurri mitosunun düzeltilmiş bir tercümesini H. G. Güterbock, Zeitschrift für Assyriologie, 44. cilt, s. 90—93, 1938 de vermiştir.